

VAKFİYELERDE BETİMLENEN SİVİL MİMARLIK BİRİMLERİ SÖZLÜĞÜ

EMRE CAN YILMAZ

İskân Edilmeyen Birimler

Muhavvat(a) (a. havt'dan) İhata edilmiş, etrafı perde, duvar gibi bir şeyle çevrilmiş olan (DE). *Divarlu yer, havlı* (RM).

Muhavvatayı İVTD'de çeşitli türevleriyle izlemek de mümkündür. Daha küçük avlular için *muhavvatayı yesire*, iç avlular için *muhavvata-i dâhiliyye*, dış avlular için *muhavvata-i hariciyye*, veya iç *havlı, taşra havlı* veya *deruni, biruni* ifadeleri kullanılmıştır.

Dükkân (a) İçinde öteberi satılan oda, yer (DE). Ufak tacirlerin satacakları eşyayı içine koydukları mahal-i mahsus ki önü açık bir hücreden ibarettir (*Kāmûs-ı Türkî-Buradan sonra KT*).

Vakfiyelerde sadece dükkânlardan oluşan bazı menziller bulunmaktadır, bu tür ticari tesisler dışında sivil mimarinin bir parçası olmuş, iskân birimleriyle bütünleşmiş dükkânlara da rastlanılır. Menzilin bir parçası olarak dükkânlar, kimi zaman tüm menzilin bakımını üstlenmiştir. Bu anlamda menzildeki iskân birimlerinin ekonomik sürdürülebilirliğini sağlayan bir birim olarak dükkân ele alınabilir. İVTD¹ 594. vakıfta Hacı Mahmud, menzillerinin birimlerine

¹ Ömer Lutfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi (haz.), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul 1970.

dilediği şartları koştuktan sonra "... ve dükkânın galesi meremmete sarf oluna...(dükkânın geliri tamirata sarf oluna)" şeklinde bir şart koşturmuştur.

Kenif (a) Ayakyolu (DE). Ayakyolu, abdesthane, memşa (KT). Kadem-gâh, abhane, memşa (RM). İVTD'de 2.431 menzil içinde 1.248 kenif olması yaklaşık her iki menzile bir kenifin düşmesi anlamında gelmektedir.

Bî'r-i ma Bî'r (a) Kuyu (DE) + ma' (a) su (DE) ; su kuyusu. Bî'r: kuyu, çah (KT).

Sikaye (a) Su içecek kap, içecek suyun toplanması için yapılan yer, bûğet (DE).

Su Küpü topraktan büyük ve ağzı dar kap, testi ve kavanozun büyüğü: su küpü, turşu küpü (KT).

İVTD'deki *şart-ı vakıflarda* merkezî otorite dışında sivil kişilerin de su sorununu bir hayır işi olarak görüp vakıf hizmetlerini suyollarının bakımı, sikayelerin dolu tutulması için kişilerin görevlendirilmesi gibi konulara yönlendirmeleri ilginçtir. Yukarıda su temini ile ilgili kullanılan vakıf birimlerinden en çok tercih edileni *bî'r-i-ma* olmuştur. Yukarıdaki çokluk tablolarına göre 654 adet su kuyusu vakfedilmiştir. Bu durumda yaklaşık her 3,71 menzil başına bir kuyu düşmektedir.

Furun Fırın, Rumca isim, içinde genellikle odun yanan, her yanda aynı derecede ısı oluşturarak ekmek, pasta vb. pişirmeye yarayan, tavanı tonoz biçiminde, önünde tek açıklık bulunan ocak (Türk Dil Kurumu-Buradan sonra TDK).

Matbah (a. tabh'dan) Mutfak (DE). Çorba pişirecek yer, aş odası (RM).

FV'de² menzil içinde fırın ifadesine sadece iki yerde rastlanmıştır. (226. sayfa 156. bölüm ve 225. sayfa, 153. bölüm) İVTD'de yemek pişirilmeye yönelik mekânlar olarak fırın ve mutfakın oranları incelendiğinde 414 fırına, 71 mutfak görülmektedir; Fırın, mutfakın yaklaşık 6 katı daha çok tercih edilen bir birim olmuştur. Ayrıca bazı fırınlar ekmek fırını ve simit fırını olarak ayrıca belirtilmiştir. Ne var ki fırınların sayısının hatta bu iki birimin toplamıyla elde edilecek olan sayının bile yemek pişirme gibi temel bir ihtiyaç için az olduğu düşünülebilir. Yaklaşık her 5 menzile bir yemek pişirme birimi düştüğü görünse de, bu durumun açıklaması, odaların çok işlevliliğinde de aranabilir. Osmanlı-Türk konut geleneğinden günümüze gelmiş ya da kayda geçirilmiş örnek ocakların yemek pişirmeye elverişli olduğu bilindiğinden, hususi bir yemek pişirme mekânının azlığı makul görünmektedir.

Hammam (a) Hamam, banyo (DE). Yıkanacak yer (KT).

İVTD'de menzillerin içinde sayılan hamamlar sadece 27 adettir ki toplam menzil sayısına bölünmesi anlamlı bir sonuç çıkartmayacaktır. Ancak hamam sayısındaki azlık aslında hiç şaşırtıcı olmamalıdır zira hamamların toplumsal bir buluşma mekânı, yıkanmanın kısmen toplumsal bir etkinlik olduğu bir kültür için hususi hamam fikri ikinci planda kalacaktır. Ayrıca tahrir defterinde yukarıda tanımlanan menzil kapsamına girmeyen birçok kamusal hamam vakfedildiği izlenebilmektedir. Hatta bazen hamamların mescitler gibi mahalleye isim verdiği görülebilir. (Azebler Hamamı Mahallesi).

² *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938.

Ahur (f) Ahır, dam (DE).

İVTD'de 481 adet ahırla, her 5 menzile bir ahır düştüğü görülmektedir. Bu durumda kent içinde hayvancılık yapılması çok uç bir ihtimal olarak kalmakla birlikte, hayvanların kent içi ulaşımında kullandıkları açıktır. Schweigger, yolların darlığından, bu dar yollardan araba geçemeyeceğinden bu nedenle evlerin inşaatının dahi hayvanlarla taşınan malzemelerle gerçekleştirildiğinden bahsetmekte ve pahalı bulunduğu ev fiyatlarını buna bağlamaktadır.

Mahzen (a) İçinde eşya saklanacak yer; yeraltı, bodrum, havasız karanlık yer (DE). Mal ve meta yeri ve odası (RM).

Bodrum Rumca isim, bir yapının yol düzeyinden aşağıda kalan bölümü (TDK).

Kilar (f.) Kiler (DE). Erzak ve sair makulat ve meşrubata müteallik şeyler vaazına mahsus mahzen veya büyük dolap ve ambar (KT).

Anbar (a) Zahire vesaire vazına hıfzına mahsus mahal (KT).

Zir-i zemin (f) Yerin altı (DE), İzbe (RM).

Serdab (f) Sıcak memleketlerde çok sıcak günlerde barınılan derin yeraltı odası, padişah saraylarının sağ veya sol taraflarında bir yahut birer oda bulunan üç köşe sofa (DE). Asıl suyu soğuk tutmaya mahsus yeraltı, memaliki harrede serinlikte oturmaya mahsus yeraltı odası (KT). Su soğutacak oda, açık yer (RM).

FV'de 47 adet mahzen ve bodrum sayılmış ve yaklaşık her 10 menzile

bir mahzen düştüğü görülmüştür. İVTD'de ise yukarıda sayılan birimler toplandığında 247 adet depolama yeraltı birimi olduğu ve bu çokluğun yine yaklaşık her 10 menzile bir birim olarak bir oran vereceği görülür.

Asiyab (f) Su değirmeni (DE).

Vakfiyelerde *Asiyab-ı ester (katır)*, *Asiyab-ı feres(at)*, *Asiyab-ı esb (beygir)*, *Asiyab-ı gendüm (buğday)*, *Asiyabı palamut*, gibi türevleri zikredilmiştir. Ancak asiyablar da genellikle hamamlar gibi müstakil olarak vakfedilip işletilen tesislerken, burada istatistiğe dâhil edilmelerinin sebebi menzillerin içinde var olmalarıdır. Bu değirmenler öğütme işinin kentin içinde de sürdüğünü göstermeleri bakımından önemlidir. Hatta vakfedilen çeşitli eşyalar arasında *Asiyab-ı dest* isminde muhtemelen daha küçük çaplı bir türeve bile rastlanmıştır.

Arz-ı Haliye Arz (a) Dünya, toprak (DE) + hâli, hâliye (a) تنها, boş, sahipsiz yer (DE).

Bağçe (f) Bahçe (bağ ile küçültme edatı olan çe den yapılmıştır; "küçük bağ" demektir (DE).

Cüneyne Cennet (a) Uçmak, bahçe, çok ferah ve havadar yer (DE). Cüneyne cennetin Arapça küçültme edatıyla türetilmiş hâlidir. Küçük cennet, cennetçik, küçük bahçe anlamına gelmektedir.

Kerm (a) Üzüm çubuğu, asma; bağ kütüğü, bağ bostan, çalılık dolayısı ile zor sürülen toprak (DE). Bağ (RM).

Eşcar-ı Müsmire Eşcar (a) Ağaçlar (DE) + Müsmire (a) semereli, yemiş veren, yemiş (DE); eşcar-ı müsmire meyve ağaçları.

*Kerm*ler ve *arz-ı haliye*ler, *asiyab* ve hamamlar gibi müstakil olarak da görülen birimlerken, cüneyne ve bağçeler menzillerde sıklıkla rastlanabilen birimlerdir. Toplamda 426 bahçe birimi ile yaklaşık her 5,5 menzile bir bahçelik alan düşmektedir.

İskân Edilen Birimler

Menzil (a. nuzül'den) Yollardaki konak yeri, ev, bir günlük yol, konak (DE). Esna-i seyir ve seyahatte gece nüzul olunan yer, konak, ikamet olunan yer, mesken, ikametgâh, hane (KT). İnecek yer (RM).

Menzil büyük çoğunlukla kapsayıcı, diğer birimleri içeren bir üstyapı ismi olarak ortaya çıksa da istisnai olarak tek bir birim anlamında kullanıldığı müstakil örnekler de mevcuttur.

Höcre (Hücre) (a) Göz, odacık (DE). Küçük oda, odacık. Eski tarzda odaların kapı tarafında kanatsız küçük dolap ki bardak sair ve ziyne mahsus idi (KT). Küçük oda (RM).

Oda (t) Evin münkasım olduğu bölmelerin biheri, hücre (KT).

Zulle Gölge, tahta örtülü sofa (RM). Zill (a) Gölge, saye (KT). Gölge, koruma, sahip çıkma (DE).

Sofa Evin ortasında olup, odaların kapılarının açıldığı müşterek divan, divanhane; kapu çeşme vesaire yanında oturmaya mahsus taştan set (KT). Suffe (a) sofa (DE).

Sundurma (t) Evin açık çatı altı, hayvanların barınması ile alet ve edevat, zirai vesaire vaazına mahsus üstü örtülü ve önü açık mahal (KT).

Dehliz (a) Hol, koridor (DE).

Hayat (a) [Arapça divar (duvar) demek olan hâit'in çoğulu] Üstü kapalı avlu, sokak kapısıyla nereden (merdiven) arasındaki aralık, taşlık (KT). Hıyat, (a) Perdeler, maniler, engeller (DE). Hıyata, hıyat. Kapının önünde ve saçakların altındaki yer (RM).

Hayat kelimesi, köken olarak "yaşam" anlamındaki "hayy" kökünden gelen hayatla ilişkisizdir. Kelimenin kökeni irdelendiğinde DE ve KT'de "hayat"ın kökeni olarak "hâit" kelimesi verilmiştir. Hâit ise KT'de "duvar, cidar" anlamındadır ve de sözlüğün bu maddesinden hâitin kökeni olarak "havt" kelimesi verilmiştir. Havt kelimesi aynı zamanda yukarıda tartışılmış "muhavvata"nın da köküdür. Güncel Türkçede "ihata etmek" deyimi de bu kelimelerle aynı kökendir. Kelime kökeninden çıkartılabilecek sonuç; odaların dışında oluşturulmak istenen korunmuş, mahrem bir alan, bir tür iç avludur.

Kasr (a) Köşk, kâşane, saray (DE). Köşk, nüzhetgâh (gezinti yeri) olan refi'(yüksek, yüce) ve müzeyyen (süslü) bina (KT). Çardak, taştan yapılan oda (RM).

Selamlık (a+t) Büyük konaklarda misafirlere ayrılan daire (DE). Büyük daire ve konakların erkeklere ve erkek misafir kabul etmeye mahsus kısımları, harem mukabili (KT).

Mahtaba Mehtabiye [mah (f)+tab (f)dan] Ay aydınlığında oturmaya mahsus üstü açık kameriye.

Şe(a)hnişin (f) Pencere çıkması, balkon (DE).

Çardak Çartak (f) Çardak, dört köşe çadır (DE). çar+tak; dört kemer.

Hane (f) Ev (DE).

Beyt (a) Mesken, hane, ev, oda, oba (DE). Oda (RM).

Ev (t) Nevi beşerden biher ailenin ayrı olarak ikametine mahsus mahal ki taş ve keresteden veya tahtadan olur, hane, beyt, dar, mesken (KT).

Vakfiyelerde yer alan temel iskân birimleri hane, beyt ve ev ismi altında verilenlerden oluşmaktadır. Üst katta iseler *fevkanî* ya da *ulvî* ve altta iseler *süfli* ya da *tahtânî* nitelemesiyle belirtilmişlerdir. İlk olarak bu ifadeler arasında fark olması ihtimali üzerinde durulmuş ancak vakfiyelerde *hane-beyt-ev*, *fevkanî-ulvî*, *tahtânî-süfli* arasında kullanım açısından bir fark bulunmamıştır. Hatta bir menzilin birimleri sayılırken beyt, sonra vakıf şartlarında aynı beyt için hane ya da ev dendiğine İVTD'de defalarca rastlamak mümkündür.

Gurfe (a) Çardak; köşk; balkon, cumba (DE). Cumba, balkon, çıkıntılı pencere (KT). Gurfe-i âliyye: fevkanî çardak, şahnişin benzeri (RM).

Gurfenin dönem için ifade ettiği mekân çalışma içinde tartışılmıştır. Elde edilen verilerde, gurfenin, balkon çardak gibi yarı açık bir mekândan ziyade, hane gibi tamamen iskâna yönelik bir birim olarak kullanıldığına dair birçok örneğe rastlanmıştır.